

DÎVAN ŞİİRİNDE TARAK VE AYNA

Doç. Dr. M. Nejat Sefercioğlu

e-kaynak: <http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindetarakveayna.htm>

Dîvan şiiri, oya gibi işlenmiş örgüsüyle, içinde yaşadığımız âlemin bütün güzelliklerini aksettiren bir şiirdir. Dîvan şâirlerinin engin hayâl gücü, çok iyi gözlemlediği çevresinden edindiği malzemeyi öyle güzel özümlemiş ve onu geleneğe bağlı sanat gücüyle öyle şekillendirerek mısralara dökmüştür ki, şaşırıp kalmamak mümkün olmuyor. Gerek bilginin ve gerekse kültürümüzün yetersizliği sebebiyle içinden çıkamadığımız beyitleri bir tarafa bıraksak bile, anladığımızı sandığımız beyitler bile bizi hayrette bırakmaya yetip artıyor. Dîvan şâiri, çevresinde gördüğü, yararlandığı ve kullandığı her şeyi şiirinde kullanmıştır. Atının nalındaki mıhtan tutun da arş-ı a'lâya varıncaya kadar, gördüğü veya bilgi sahibi olduğu her şeyi şiirine malzeme yapmıştır. Bu sebeple, peşin hükümlerle verildiğinden şüphe etmediğimiz, dîvan şiirinin hayattan uzak, hayâlî bir edebiyat olduğu ifadelerine itibar etmiyoruz. İnsanın içinde bulunduğu her şey, hayata sıkı sıkıya bağlı ve onunla sarmaş dolaştır. İnsanı yaşadığı çevrenin dışında düşünmek eşyanın tabiatına aykırı olduğu kadar imkânsızdır da. Bu sebeple dîvan şâiri de gözlemlerini sanatkârlık gücüyle ve mensup olduğu edebiyatın kurallarına uyarak dantel gibi işlemiş ve altıyüz yılı aşkın bir süre ayakta kalarak binlerce ciltlik, sayısını bile tesbit edemediğimiz eserler meydana getirilmiştir.

Bildirimizin konusunu teşkil eden tarak ve aynayı, hergün hepimizin kullandığı, hatta kullanırken üzerinde fazlaca kafa yormadığımız bu iki basit eşyayı, dîvan şâirlerimizin nasıl değerlendirdiğini ve şiirlerine konu ettiğini örnekleriyle sunmaya çalışacağım. Hemen şunu ifade etmeliyim ki tarak ve onunla beraber kullanılan ayna ile ilgili hayâller, bizim bu sınırlı tebliğimizin ortaya koyduklarından çok daha fazladır. Biz elimizin altındaki kaynaklardan kısa sürede tesbit ettiğimiz malzemenin hepsini kullanmak imkânını bile bulamadık. Buna, el atamadığımız kaynaklardaki malzemeyi de ekler ve bunu değerlendirmeye kalkarsanız, hiç şüphe etmiyorum ki bir kitap yazmanız mümkün olabilir.

Tesbit ettiğimiz beyitlerde, bir tanesi hariç, hep Farsça "şâne" kelimesiyle karşımıza çıkan tarak, daha çok şekli sebebiyle benzetmelere konu olmuştur. Sıra hâlindeki dişlere sahip olan ve bazan iki taraflı olarak düşünülen tarak, dîvan şâirlerimizce âşık, âşıkın bedeni, âşıkın canı, buz, diken, el, gemi, göğüs (sîne), gönül, güneş, hançer, kanat, kemik, kılıç, kirpik, korkuluk, mızrab, mûsikâr, ok, pence, rakîb, rüzgâr, sîn harfi, şiir, testere, yaprak, yâsemen ve yüzük'e benzetilmiştir. Tarak bu unsurlarla şekil benzerliğine dayanan ilgisi yanında, sevgilinin saçıyla içli dışlı olması bakımından da değerlendirilmiştir. Tarak, sevgilinin saçlarını tararken hem onun düğümlerini açarak düzeltir hem de sevgilinin saçlarının kokusunun çevreye yayılmasını sağlar. Bunun yanında âşıkın gönlünün ve

canının devamlı sevgilinin saçında bulunduğu hayâli, tarağın sevgilinin saçını tararken âşıkın yüz veya bin parça olmuş gönlünün ve canının incinmesine, bu sebeple âşıkın ızdırab çekmesine sebep olur. Bu hayâlin arkasında, sevgiliye yakınlığı ve âşığa verdiği ızdırab sebebiyle, tarağın rakîb olarak düşünüldüğü görülür. Tesbit ettiğimiz beyitlerde tarağın yapıldığı malzemelerle ilgili olarak fazla bir bilgiye rastlamadık. "Altun", "şâne-i sîmîn" ve "zümürüd şâne" ifadeleri yanında kemik malzeme olarak ifade edilmiştir. Altın, gümüş ve zümrüt tarak ifadeleri, ilgi kurdukları unsurla sağladıkları renk benzerliği yanında daha çok, övülene ve sevgiliye verilen değerlerin bir ifadesi olarak, onlara lâyük kıymette tarağı ifade için kullanılmışlardır.

Tarak tabî olarak her insanın ve özellikle kadınların devamlı kullandıkları vazgeçilmez bir eşyadır. Ancak **Hersekli Arif Hikmet** peri gibi güzel sevgilinin taraktan hoşlanmadığını ve saçlarını taramadığını, bunun sebebinin de âşıkın gönülünün, saçları gibi, her zaman perîşan olması isteğine bağlıdır. Âşıkın gönlünün, sevgilinin saçlarında bulunduğu tasavvuru bu hayâlin hareket noktasıdır.

*Dil-i uşşâkı perîşan diliyor zülfi gibi
Ol perî anun için şânedan olmaz mahzûz¹¹¹*

Bakî ise, sevgilinin saçlarını taramamasını, âşıkın düşkün gönlündeki yaralara tarağın dokunarak daha fazla eziyet vermesini istememesine bağlar:

*Şânedan zahm irişür diyü dil-i mecrûha
Sakinur hâtır-ı âşüfteyi zülfin tarama¹²²*

Nefî'ye göre, "Eğer tarak sevgilinin gönüllerin asılı olduğu saçlarının eteğini sıkıca tutmazsa, gönülleri çene çukurunun kuyusuna düşürür":

*Düşürür dilleri çâh-ı zekâna tutmaz ise
Dâmen-i zülfi dil-âvîzini muhkem şâne³¹³*

Âşıkın gönlündeki düşünce düğümlerinin çözülmesi **Neşâtî**'ye göre sevgilinin saçlarının ucundaki bağın açılmasına bağlıdır. Bunu da ancak tarak yapabilir.

*Çöz bend-i ser-i zülfünü ey şâne ki olsun
Dillerde olan ukde-i efkâr güşâde⁴⁴¹[1]*

Cinânî'ye göre, aslında tarak sevgilinin saçlarına duhûl edemezdi, ona bu imkânı ve ihsanı sağlayan (sevgilinin saçlarını karıştırıp dolaştıran) sabah rüzgârıdır:

*Zülf-i dildâre duhûl eyleyemezdi şâne
Bâd-ı suhh oldı sebep var ise bu ihsâna^{5/5}*

Muhibbî'ye göre, âşık sevgilinin saçına ulaşmanın yolunu taraktan öğrenmeli ve onun gibi kendisini parça parça etmelidir:

*Pâre pâre olmayıncı bulmadı dest-res
Ey gönül bu san'atı öğren varup şâned^{6/6}*

Sâbit ise, iki taraflı tarağı "iki yüzlü" yâni riyâkar bir insan olarak hayâl ederken, çâresiz gönlünün bu tarağı örnek alarak, sevgilinin güzel kokulu ayva tüylerine ulaşmanın yolunu bulduğunu şöyle dile getiriyor:

*Gördi bir vech ile itr-ı hat-ı yâre giremez
Oldı gönlüm de iki yüzlü misâl-i şâne^{7/7}*

Nâbî, tarağın ağzının parça parça oluşunun sebebi olarak, kâkülünü tararken sevgilinin yanağını öpmesine bağlar:

*Turra-i yâri tararken öpdi ruhsârın meger
Lezzetinden çâk çâk oldı dehâmî şânenün^{8/8}*

Perî şanlı (peri kadar güzel) güzellerin şâhı olan sevgilinin, perîşan (darmadağın) saçlarını taramasının **Zâtî**'ye göre asıl sebebi, âşıkın aklını dağıtmak (karıştırmak)tır.

*Zâtî kulunun aklını ey şâh-ı perî-şân
Tagıtmak için zülf-i perîşânı tararsın^{9/9}*

Enis Receb Dede'ye göre "gönül süsleyen sevgilinin saçlarında bulunan âşık gönüllerinin perişan olmasının iki tane müsebbibi vardır; bunlardan biri sabah rüzgârı diğeri ise taraktır:

*Ser-i zülf-i dil-ârâda perîşân olmağa diller
Gâhi bâd-ı sabâ ammâ gehî de şânedir bâi^{10/10}*

Cinânî'ye göre sevgilinin evinin güzel kokularla dolmasının sebebi, sevgilinin saçını çözmesi, (taramak için) bir eline saçını diğeri taracağı almasıdır:

*Çîn seher bî-dâr olup ol cânımın cânânesi
Hâb-ı râhatdan açılmış nergis-i mestânesi
Âlemi zencîr-i zülfün kulmağa dîvânesi
Başını çözmüş şemîminden pür olmuş hânesi
Bir eline zülfün almış bir elinde şânesi^{11/11}*

Riyâzî'ye göre, âşıkın yüz parça olmuş gönlünün sevgilinin misk kokulu saçlarında çektiği dert ve belâyı taraktan başka kimse hakkıyla bilip anlayamaz:

*Zülf-i müşgîn-târ-ı dilberde dil-i sad-pâremün
Çekdüğü derd ü belâyı şâne bilmez kim bilür^{12/12}*

Nâbî, "Bir haftalık ay gibi güzel olan sevgili gecenin saçını (geceye benzeyen saçını) durmaksızın tarar, acabâ meşşâtası kimdir, taracağı kimindir" dediği,

*"Turmaz meh-i yek-hefte tarar turra-i şâmı
Meşşâtası kimdir acebâ şâne kimindir^{13/13}*

şeklindeki beytinde, şânenin kime ait olduğu konusunda tereddütüdür.

Ayna, dîvan şiirinde taracın kat kat fevkinde ilgi gören bir eşyadır. Biz bildirimizin konusuna uygun olarak, sadece tarakla beraber kullanılan aynadan kısaca söz ettik. Tarakla aynanın birarada kullanıldığı beyitlerde kadronun daha geniş tutulduğunu tesbit ettik. Bu kullanımlarda gelin, gelinin başını süslemekle görevli kadın yani meşşâta, âyîne-dâr ve tabîi ki tarak ve ayna güzel bir uyum içinde biraraya getirilmiş ve değişik hayallere konu edilmiştir. Bunların yanında beyitlerde tarak ve taramakla

10

11

12

13

ilgili deyim ve ifadeler de yer almaktadır. Bunları da konuya ilgi duyanlara malzeme olur düşüncesiyle bildirimizin metnine dahil ettik.

Tarak ile ilgili benzetmeler:

1-Tarak-Âşık

Tarak ile âşık arasındaki ilgi, her ikisinin de sevgilinin saçlarına olan bağlılığıdır. Bunun yanında tarağın şekli ile âşığın, aşk ıztırâbı ile perîşân hale gelmiş durumu arasında da ilgi kurulur. **Nev'î** sarı renkli bir tarakla, aşk derdiyle benzi sararmış âşık arasında renk ilgisi kurarken, tarağın şekli ile de âşığın paramparça sînesi, tırmalanmış gönlü ve yaralanmış teni arasındaki ilgiye temas eder. "Başa çıkmak" deyiminin de kullanıldığı beyitte, şâir sevgilinin aşkıyla sadece kendisinin bir de tarağın başa çıkabildiğini ifade ederek, tarakla âşık arasındaki bir başka benzerliğe işaret eder:

*Rûy zerd ü sîne çâk ü dil hurâş ü ten figâr
Başa çıkmış aşkun ile bir benem bir şâne^{14/14}*

Nev'î,

*Ömri her birisinün geçti belâ-keşlik ile
Nev'iyâ zülfi girince eline şânelerün^{15/15}*

şeklindeki beytinde de, tarak ile âşık arasındaki ilgiyi sevgilinin saçlarında çektikleri "bela"ya bağlarken, "ele girince" ifadesiyle tarak ile el arasındaki ilgiye de değinir.

Nef'î, sevgilinin saçlarının düğümüne giriftar olan tarağın "gönül sırrına vâkıf" olması sebebiyle âşık benzediğini ifade ederken, âşıkın gönlünün sevgilinin saçlarında olduğunu da hatırlatır:

*Bend-i zülfüne giriftâr olalı ol şûhun
Oldı Nef'î gibi surr-ı dile mahrem şâne^{16/16}*

Osman Şems Efendi, "*Ey sevgili! Senin zülfine gönlümüzü takalı beri öyle perîşanız ki âdetâ tarağa benzedik de tarağın dişlerinden geçip didik didik olduk.*" derken tarak ile âşık arasındaki ilgiyi, sevgilinin saçları dolayısıyla perîşân olmağa bağlar:

14

15

16

*Ol denlü sine- akiz ki zülfüne dil-bend olalı
Olup m nend-i  ane  ak ak-i sineden ge tik^{17/17}*

2. Tarak- şıĝın bedeni

Tarak ile  şıĝın bedeni arasındaki ilgi,  şıĝın bedeninin sevgilinin cevr   cef sıyla parça parça olduĝu hay line dayanır. B k , "Ey sevgili yanbakış kılıcın beni tarak gibi parça parça etsin, (yeterki) sonunda saçlarına bu yolla ulaşmak bana nasib olsun." derken, taraĝın parçalı şekli ile,  şıĝın yüz parça olmuş bedeni arasındaki şekil benzerliĝinden hareket eder:

* ak  ak itsün beni řemřir-i gamzen  ane-veş
Zülfüne tek  kabet olsun müyesser dest-res^{18/18}*

T c z de Ca'fer  elebi, "Tarak gibi bedenimi parça parça eyleseler bile saçına bař kořtuĝum sevgilinin kim olduĝunu söylemem." dediĝi,

* ane gibi cism mi eylerler ise ř h ř h
Zülfüne bař kořtuĝum c n nı kimdir dimezem^{19/19}*

şeklindeki beytinde tarak ile âşıkın bedeni arasındaki şekil ilgisini kurarken, aşkın mahremiyetini ölümü pahasına koruyacaĝını da ifade eder.

Hayâlî Bey, sevgilinin g zelliĝini anlattıĝı bir beytinde, sevgilinin yüzünü gören aynanın ke eye b r nd ĝ n , taraĝın da sevgilinin güzel saçları yüzünden bedenini yüz parçaya ayırdıĝını ifade ederken aynı şekil benzerliĝine dayanır ve aynı zamanda o devirde aynaların keçe ile örtülme  detine de işaret eder:

* ane kıldı tenini zülfün ucundan sad- ak
G reli yüzünü  y ne nemed-p řundu^{20/20}*

3. Tarak- şıĝın canı

Kadı Burhaneddin'in

17

18

19

20

*Hamâmda zülfünü binüm elüme şâhâ
Tâ kılam ana cânımı şâne vireler mi^{21/21}*

şeklindeki beytinde karşımıza çıkan tarak can ilgisinin hareket noktası, âşığın canının sevgilinin saçlarına bağlılığına dayanır. Kadı Burhâneddin, sevgilinin saçlarını eline vermeleri hâlinde canını tarak edeceğini ifade ederken, sevgiliye gözünü kırpmadan canını fedâ edebilecek gerçek bir âşık olduğuna da değinir.

4. Tarak-Buz (yah-pâre)

Tarak ile buz arasında da şekil benzerliği önemli bir unsurdur. Servinin dallarından sarkan ve tarağın dişleri gibi sivri olan buzlar, **Kafzâde Fâizî**'nin

*Konuldu rîşe-i sebz üzre şâne-i sîmîn
Kenâr-ı servde yahpâreler değül peydâ^{22/22}*

şeklindeki beytinde "yeşil püskül üzerine konulmuş gümüş bir tarağa" benzetilmiştir. Gümüş tarak ifadesi buz ile gümüş arasındaki renk benzerliğine dayanır.

5. Tarak-Diken (hâr)

Tarak-diken ilgisi **Nev'î**'nin iki beytinde karşımıza çıktı. Bu ilgide hareket noktası, tarağın dişleri ile diken arasındaki şekil benzerliğidir. Saça çiçek takma âdetinin de tesiriyle, gülün sevgilinin saçlarına ulaşma arzusu da bu ilgide yer alır. Gül, dikenlerini tarak etmek bahânesine sığınarak sevgilinin saçlarına ulaşmak ister:

*Destinde hârdan ne aceb tutsa şâne gül
Çün zülfüne takılmağa ister bahâne gü^{23/23}*

Nev'î'nin diğer beytinde ise saçla ilgili kadro daha geniştir. Gül gelin, sabah rüzgârı gelini süsleyen meşşâta, akarsu ayna ve diken taraktır. Bütün bu unsurlar gül gelinini süslemek için uğraşmaktadırlar:

Donatdı gül arûsını meşşâta-i nesîm

21

22

23

Âyîne oldı âb-ı revân şâne oldı hâr^{24[24]}

6. Tarak-El (dest)

Tarağın benzetildiği en önemli unsurlardan biri eldir. Bu ilgide tarak ile el arasındaki açık şekil benzerliği yanında, elin tarak gibi kullanılması ve sevgilinin saçına ulaşma, onu yakalama arzusunun önemli rolü vardır. **Vasfi**'nin güzel bir hüsn-i ta'lil ile elinin, Allah tarafından sevgilinin saçlarına el vurmak için (taramak için) tarak şeklinde yaratıldığını ifade ettiği,

*Dilberâ zülf-i perîşanına **el** urmağ için
Dest-i kudret elümi kuldı benüm **şâne** gibi^{25[25]}*

şeklindeki beytini; **Nev'î**'nin, sevgiliyle başbaşa geçirdiği özel bir meclisi anlattığı ve yaralarını aynaya benzettiği,

*Rahne-i dağlarım itmiş idim âyine
Ser-i gîsû-yı perîşâne **elüm şâne** idi^{26[26]}*

şeklindeki beytini; **Riyâzi**'nin kıskançlığını ifade ettiği ve "el koymak" deyimini kullandığı;

*Öpmesin görmeyeyin la'lüni peymâne dahi
İstemem **el** koyduğun kâkülüne **şâne** dahi^{27[27]}*

şeklindeki beytini; **Nâili**'nin "pençe sunmak" ifadesini kullandığı ve sevgilinin her teli bin düğümlü saçına el sürmenin cesaret işi olduğunu söylediği,

***Şâne**-veş zülfüne bilmem ki nice **pençe** sunar
Her ser-i müyünü bin ukdeye vabeste gören^{28[28]}*

şeklindeki beytini; **Taşlıcalı Yahyâ**'nın "yâd el" ifadesini kullandığı ve kıskançlığını belirttiği,

Hidmet itsün yâre ey Yahyâ güzel dellâklar
Şâne gibi kâkül-i dildâra yâd el girmesün^{29/29}

beytini; **Esrar Dede**'nin, sevgilinin saçlarında bulunan gönlünün yaralanmaması için, tarağın sevgilinin kâkülüne "el vurmamasını" istediği ve "zinciri kırar" ifadesiyle de tarağı bir türlü tehdit ettiği,

Kâkülüne ol mehün ey şâne dokunma
Zencîri kırar bu dil-i dîvane dokunma^{30/30}

şeklindeki beytini; **Zâtî**'nin "*Ben perîşân âşkın eli bir kılına bile ulaşamazken, yankesici kâkülünle tarak nasıl başeder*" dediği,

Ben perîşânûn eli bir kılına irmedi âh
Şâne nice tutuşur turra-i tarrârün ile^{31/31}

beytini; **Riyâzî**'nin âşğın elini değil sevgilinin elini gümüş bir tarağa benzettiği,

Elleriyle hattın ohşar sanmanız ol dil-rübâ
Dest-i kudret eylemiş ana gümüşden şâneler^{32/32}

şeklindeki beytini; **Zâtî**'nin el ele vermek, yardımlaşmak anlamına gelen "el bir etmek" deyimini kullandığı ve aydınlık bahtını karartmak için tarakla işbirliği yapan sevgilinin saçından şikayet ettiği,

Âh kim rûşen günüm bahtım gibi şeb itmeğe
Zülf-i dilber şâne ile çîn-seher el bir eder^{33/33}

şeklindeki beytini ve **Cem Sultan**'ın sevgilinin dağınık saçlarına tarak gibi el uzatanlara beddualar yağdırdığı,

Uzadan zülf-i perîşânuna el şâne gibi
Toğrasın tîğ-i belâ bağrını dendâne gibi^{34/34}

şeklindeki beytini bu ilgiye örnek olarak verebiliriz.

7. Tarak-Gemi (keştî)

Nâbî'nin "*Tarak gemisi, siyah saç denizine batarak dalga gibi olan büklümünden büklümüne dolaşır.*" şeklinde nesre çevirebileceğimiz beytinde karşımıza çıkan tarak-gemi ilgisinin hareket noktası, dalgalı denizle dalgalı saçlar arasındaki benzerlik, tarağın hareketi ile geminin hareketi arasındaki uyum ve tarağın dişleri ile, açıkça ifade edilmemesine rağmen, geminin kürekleri arasındaki şekil benzerliğine dayanır:

*Keştî-i şâne olup gark-ı yem-i zülf-i siyâh
Dolanır mevc-i yem gibi şikenden şikene^{35/351}*

Fehîm-i Kadîm'in Nil nehrini bir geline benzettiği ve "*Herkes gelin süsleyici olup Nil gelinini süsledi, sanki gemiler tarak, kürekler de tarağın dişleri oldu.*" dediği,

*İdüp meşşâtalıg herkes arûs-ı Nil'i zeyn etti
Ki gûyâ oldı keştî şâne vü mukzâf dendâne^{36/361}*

şeklindeki beytinde tarağın dişleri ile eski gemilerin iki tarafındaki kürekler arasında kurulan ilgi açıkça ifade edilmiştir. Burada çift taraflı bir tarak düşünüldüğü de açıktır.

8. Tarak-Gögüs, sîne (ceyb-i akl)

Sâmî'nin "*Sevgilinin dalgalı saçlarının zinciri, hatıra gelince (gönüle düşünce), aklın göğsü (sînesi) tarak gibi bin parça olur.*" dediği

*Gelince hâtra zencîr-i mevc-i kâkül-i yâr
Hezâr pâre olur ceyb-i akl şâne gibi^{37/371}*

35

36

37

şeklindeki beytinde tarak ile bin parça olmuş göğüs (sîne) arasında şekil ilgili kurarken, "ceyb-i akl" terkîbi ile de aşka engel olunamayacağı, aklın, aşkın mekânı olan gönül yüzünden her zaman perîşân olacağı da ifade edilmiştir.

Helâkî'nin sînesini parça parça edip bir tarağa benzeten ise ayrılık kılıcıdır. Ayrılık kılıcının bu cevr ü cefâsına rağmen âşık, o sevgilinin saçlarının kokusunun bir nebzesini bile asla halka fâş etmeyecektir. Bu ifadeyle Helâkî âşıklığın ilk şartı olan "aşk sırrının gizli tutulması" gereğini" de hatırlatmaktadır:

*Çâk oldı sîne şâne-sıfat tîg-i hecr ile
Bir şemme bûy-ı zülfini kılmadı halka^{38/38/}*

9. Tarak-Gönül (dil)

Tarak-gönül münasebetinde en önemli unsurlar, âşıkın gönlünün aşk ızdırabıyla parça parça olduğu ve sevgilinin saçlarında bulunduğu hayalleridir. **Fehîm-i Kadîm**'n "**Yüz parça olan gönül, her kâküle taraklık, her alınsaçı zincirine dîvânelik eder.**" dediği,

*Her kâküle sad-pâre gönül şânelüg eyler
Her silsile-i turraya dîvânelüg eyler^{39/39/}*

şeklindeki beytinde; **Nedîm**'in "yüz parça gönlümü telaşımın tarak zannettim ve ansızın yakam parçalanarak hayretle eline sundum" dediği,

*Girîbân çâk olup hayretle sundum destine nâ-gâh
Dil-i sad-pâremi ben şâne zannettim telâşımın^{40/40/}*

şeklindeki beytini; **Nef'î**'nin "**Sevgili yanbakış kılıcı ile bırak temiz gönlü yüz parça etsin; çünkü o şûha hem ayna, hem tarak gereklidir.**" dediği,

*Tig-i gamzeyle dil-i sâfi ko sad çâk etsin
Çünkü ol şûha hem âyîne gerek hem şâne^{41/41/}*

38

39

40

41

beytini; Enderunlu Vâsıf'ın "*Benden başka boynu bağlı bir kölen var mı diye, saçını arayıp tarayan tarak kimdir? O benim gönlümdür.*" dediği ve "aramak taramak" ifadesini ustalıkla kullandığı,

*Var mı benden gayrı boynu bağlı bir benden deyü
Zülfün arayıp tarayan şâne kimdir gönlümdür ol^{42/42}*

şeklindeki beytini; Güftî'nin "*Hasret kılıcıyla baştan ayağa öyle parça parça ol ki, gönlünü, güzellik gelininin süsleyicisinin elinde bir tarak sansınlar.*" dediği,

*Ol denlü çâk çâk ol pâ-y-tâ-ser tig-i hasretle
Kef-i meşşâta-i hüsne derûnun şâne sansunlar^{43/43}*

şeklindeki beytini; Nedîm'in bir kasîdesinde yer alan ve düşmanın yüz parça olmuş gönülün, övülenin atının yelesi ile kuyruğunu taramaya uygun bir tarak olarak düşünüldüğü,

*Şâdmân ol ki adûmun dil-i sad çâkinden
Pîş-keş yâl ü düm-i rahşın için şâne gelür^{44/44}*

şeklindeki beytini örnek olarak verebiliriz.

10. Tarak-Güneş (mihir, pençe-i hurşîd, ser-pençe-i hurşîd)

Tarak ile güneş arasındaki asıl ilgi tarağın dişleri ile güneş ışınları (şa'sa'a) arasındaki benzerliğe dayanır. "**Altın şâne**" olarak ifade edilen bu ilgide, altın ile güneş arasında kurulan renk ve değer münasebeti, sevgiliye ve övülene verilen önemle birleştirilmiştir. **Zâtî**'ye göre "gümüş tenli ay" olarak vasıflandırılan sevgilinin saçını tarayan meşşâta, sevgiliye layık olan güneşin altın tarağını kullanmalıdır:

*Hüsni'nün meşşâtasına mihir altun şânedür
Şa'sa'a ey mâh-ı sîmîn-ten ana dendânedür^{45/45}*

42

43

44

45

Nedîm'in Sultan III. Ahmed'e yazdığı bir kasîdesinde yer alan beyitte ise "ser-pençe-i hurşîd" terkihi ile karşımıza çıkan tarak-güneş ilgisinde, şekil benzerliği yanında, övüleni yüceltme arzusu önemli bir rol oynar: Güneşin pençesi sultanın atının yelesini taramaya uygun bir altın taraktır:

*Cenâb-ı hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis kim
Olur ser-pençe-i hurşîd yâl-ı esbine şâne^{46/46}*

"Eline güneşin altın tarağını verince, şekillerin düğümlü kâkülü açıldı." diyen Şeyh Gâlib, karanlığı renk ve şekil bakımından düğümlü bir kâküle, güneşi de bu düğümü tarayarak çözecek altın bir tarağa benzettiği beytinde, Nedîm gibi, "ser-pence-i hurşîd" terkîbini kullanarak tarak-el ilgisine de temas eder:

*Açıldı bütün kâkül-i pîçîde-i eşkâl
Ser-pençe-i hurşîd verip destine şâne^{47/47}*

Cevrî'nin "yanağının ışığı saçlarını öyle aydınlatmış ki, tarağını görenler güneşin pençesi sanırlar" dediği,

*Zülfini şevk-ı ruhu ol kadar itmiş pür-tâb
Ki gören pençe-i hurşîd sanur şânesini^{48/48}*

şeklindeki beyti de bu konuda elimize geçen güzel bir örnektir.

11. Tarak-Hançer (hançer-i Rüstem)

Nefî'nin "Sevgilinin gamze hançeri yetmez mi ki, tarak bir anda yaralı gönlüme bin tane Rüstem'in hançerini vurur." dediği,

*Deşne-i gamzesi yetmez mi ki bir demde urur
Dil-i mecrûhuma bin hançer-i Rüstem şâne^{49/49}*

46

47

48

49

beytinde karşımıza çıkan tarak-hançer ilgisi, tarağın dişleri ile hançer arasındaki şekli benzerliğe ve yaralama özelliğine dayanır. Şair "bin hançer-i Rüstem" ifadesiyle hem tarağın dişlerinin çokluğuna hem de hançerin yaralama gücüne işaret eder.

12. Tarak-Kanat (per-i Cibril)

Tarak-kanat ilgisinde şekli benzerlik yanında en önemli unsur sevgilinin kâkülünün güzelliği ve ona verilen değerdir. Cebrâil'in kanadının sevgilinin kâkülüne en uygun tarak olacağı düşüncesini Nefî'nin "*O kıvrım kıvrım kâkülde öyle bir güzellik varki, Cibril'in kanadı cisimlenip ona tarak olsa lâyıktır*" dediği

*Bu letâfet ki var ol turra-i ham-der-hamda
Olsa lâyık per-i Cibril-i mücessem şâne^{50/50}*

şeklindeki beytinde yakaladık.

13. Tarak-Kemik (üstühan)

Âşğın aşk ızdırabıyla zayıflamış bedenindeki kemiklerin, bilhassa kaburga kemiklerinin şekli ile tarak arasında yakın bir benzerlik vardır. Kaburga kemiklerine "tarak kemiği" denilmesi ve kemikten tarak yapılması da bu benzerlikte hatırlanması gereken hususlardır. Hayâlî Bey'in "*Mecnûn'un kemiği tarak olursa, Leylâ'nın geceye benzeyen saçları eline girer.*" dediği,

*Girer destine şâm-ı zülf-i Leylî
Olursa şâne Mecnûn üstühan^{51/51}*

beyti ile, "*Leylî saçın aşkıyla gönlünü kaybetmiş Mecnûn'un her kemiği, kınama kılıcıyla tarak hâline gelmiştir*" dediği,

*Leylî saçın hevâsına Mecnûn-ı bî-dilün
Her üstühânı tig-i melâmetle şânedür^{52/52}*

beyitlerinde karşımıza çıkan tarak-kemik münasebetinde asıl hedef âşıkın aşk derdiyle kendisini harab etmesi hâlinde vuslatın nasib olacağını ifade etmektedir.

50

51

52

14. Tarak-Kirpik (müjgân müşe, nevk-i müje, pençe-i müjgân, müjgân-ı Mecnûn)

Tarak ile kirpikler arasındaki şekli benzerlik, tarakla ilgili benzetmeler arasında en kuvvetlisidir. Sıra halinde dizili kirpikler ile sıra halindeki tarağın dişleri arasındaki benzerlik açıktır. Örnek beyitlerde yer alan "pençe-i müjgân" terkibi ile "el çeksin" ifadesinde, tarak-kirpik ilgisi yanında tarak-el münasebetine de temas edilir. "Saf-ı nevk-i müje" terkibinde de tarak-ok ilgisi söz konusudur. Bu ifadelere Şeyh Gâlib'in "*Ey sevgili! Kirpiklerinin pençesine zahmet verme, elini çeksin, bizim perîşân uykumuzun kâkülüne tarak gerekmez (faydasızdır).*" dediği,

*Çeksün el pençe-i müjgânına verme zahmet
Kâkül-i hâb-ı perîşânımıza şâne abes^{53/53}*

şeklindeki beytinde; Fuzûlî'nin "*Ey kirpik oklarının dizisi ayıplama saçının tarağı olan (sevgili), saçındaki her düğüm hayret tuzağının dânesidir*" dediği,

*Ey saf-ı nevk-i müjen zülf-i melâmet şânesi
Her girih zülfünde bir dâm-ı tahayyür dânesi^{54/54}*

beytinde; Ahmed Paşa'nın sevgilinin güzelliğinin geline, âşıkın gözlerinin âyîne-dâra, âşıkın gözyaşlarının gülsuyuna ve kirpiklerinin tarağa benzetildiği,

*Yaşum gül-âbı müjem şânesi ile gözlerimi
Arûs-ı hüsnüne âyîne-dara benzettüm^{55/55}*

şeklindeki beytinde ve Hayâlî Bey'in kirpik tarağının kime ait olduğunu açıkça ifade ettiği,

*Hayâlî çârşû-yı aşkda müjgân-ı Mecnûn'u
Hayâl-i zülf-i Leyâ'ya düzülmüş şânedür dirler^{56/56}*

şeklindeki beytinde rastlamak mümkündür.

15. Tarak-Korkuluk (küngür-i Kasr-ı Hâvernak)

53

54

55

56

Nâdirî'nin, "*Nâdirî'nin ah dumanı, güneşin başına kâkül, Hâvernak kasrının korkuluğu ise ona değersiz bir tarak oldu.*" dediği,

Fark-ı mihre kâkül oldu dūd-ı âh-ı Nâdirî
Küngür-i kasr-ı Hâvernak ana kemter şânedür^{57/571}

şeklindeki beytinde tesbit ettiğimiz tarak-korkuluk ilgisinde de şekil benzerliği hareket noktası olmuştur.

16. Tarak-Mızrab (tâzene)

Şeyh Gâlib'in "*Sevgili mızrabını tanburun tarağı edince emelin saçı onun elinde paramparça olur*" dediği,

Olur elinde anun târumâr zülf-i emel
Edince tâzenesin yâr şâne-i tanbûr^{58/581}

şeklindeki beytinde karşımıza çıkan tarak-mızrap ilgisinde tanburun telleri ile saç, bu tellerde dolaşan mızrap ile tarak arasında tesbit edilen benzerlik önemlidir.

17. Tarak-Mûsikâr

Tarak ile mûsikâr arasında kurulan ilginin esası nağmenin safâ dalgasına, terânenin saça benzetilmesine dayanır. Şeyh Galib'in "*Mûsikâr sanki terânenin saçının tarağıdır da nağmenin safâ dalgalarını bir bir açar, çözer*" dediği,

Mevc-i safâ-yı nağmeyi bir bir açar çözer
San mûsikâr şâne-i zülf-i terânedir^{59/591}

şeklindeki beytinde mûsikî terimlerinden yararlanır. Burada sözkonusu olan nağmenin iyi icrasıdır.

18. Tarak-Ok (nâvek-i gam, belâ nâvekleri)

57

58

59

Tarak-ok ilgisinde de tarağın dişleri ile ok arasındaki şekil benzerliği asıl unsurdur. Bunun yanında âşıkın, canının ve gönlünün sevgilinin saçlarına bağlı olduğu hayâli önemlidir. Sevgilinin saçlarında dolaşan tarağın dişleri ile, beyitlerde "nâvek-i gam" ve "belâ nâvekleri" şeklinde ifade edilen oklar arasında, acı ve ızdırıp vermeleri bakımından da ilgi kurulur. Bu ilgiye örnek olarak **Fuzûlî**'nin, "*Misk kokuları saçan uzun saçlarının esiri olduğumdan beri canıma yüz gam oku tarak gibi saplanmaktadır.*" dediği,

*Şâne-veş yüz nâvek-i gam sancılıbdur cânuma
Tâ esîr-i halka-i gîsû-yı müşk-efgânunam^{60/60}*

ve "*Göğsüme belâ okları saplanmasın mı? Her an tarak gibi sevgilinin dağınık saçlarına dolaşır.*" dediği,

*Belâ nâvekleri sancılmasın mı göğsüme her dem
Dolaşır şâne tek her lahza ol zülfi perîşane^{61/61}*

şeklindeki beyitlerini örnek olarak verebiliriz (ayrıca bkz. Tarak-Kirpik maddesi).

19. Tarak-Pençe (pây-i mürgân, pençe-i mürgân, pençe-i şîr, pençe-i hurşîd, kurt pençesi)

Tarağın kuş pençesi (ayağı), arslan, kurt ve güneş pençesine benzetilmesindeki en önemli unsur şekil benzerliğidir. Diğerlerine nisbetle daha çok karşımıza çıkan tarak-kuş pençesi (ayağı) ilgisinde Leylâ ve Mecnûn kıssasına işaret edilerek, kuşların Mecnûn'un başı üzerinde yuva yapması sözkonusu edilir. Nev'î'nin "Kays, başının üstünde kuşların ayağına yer verdi, miskin bu şekilde Leylâ'nın tarağını hayal ederdi" dediği,

*Pây-i mürgâna başı üstünde cây eyledi Kays
Vâr-ise miskîn hayâl ederdi Leylî şânesin^{62/62}*

şeklindeki beyti ile, **Riyâzî**'nin "*Biz hayret çölünün dağınık saçlı Mecnûn'uyuz, kuşların pençesi başımızda tarağımız olmuştur*" dediği,

*Biz ki jûlide-mû Mecnûn-ı deşt-i hayretüz
Pençe-i mürgân olupdur başumuzda şânemüz^{63/63}*

60

61

62

63

beytinde bu kullanışları görmek mümkündür.

Nev'î'nin bir kasîdesinde yer alan ve "*Ceylana aslanın pençesi tarak olmuştu, Rüstem ve Sam kılıç ve baltasını yere atmıştı*" dediği,

*Gazâle pençe-i şîr olmuş idi şâne-i mûy
Hüsâm ü tebrini atmıştı hâke Rüstem ü Sam^{64/64}*

şeklindeki beyti ile Hayâlî Bey'in "*Senin adâletinin hüküm sürdüğü yerde, kurt çobansız bir kuzu yakalarsa, pençesini kuzunun tüylerine tarak yapar*" dediği,

*Gûşfendi adlün eyyâmında bulsa bî-şobân
Şâne eyler mûyuna ser-pençesin gurg-i gurîn^{65/65}*

şeklindeki beytinde arslanın ve kurdun pençeleri şekil bakımından tarağa benzetilirken şâirlerin asıl maksadı övülenlerin âdaletinin ne kadar büyük olduğunu anlatmaktadır.

(Tarak-Pençe-i hurşîd ilgisi için Tarak-Güneş maddesine bkz.)

20. Tarak-Rakîb

Bir çok beyitte tarağın bir bakıma rakib olarak mütala edildiğini söylemek mümkündür. Aşkın gönlünün ve canının çektiği sıkıntıya sebep olan ve sevgilin saçıyla içli dışlı bir halde bulunan tarağın, aşkın bir türlü sahip olamadığı sevgiliye yakın olma imkanına kavuşması bakımından rakîb olarak düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Bu ilgi Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin beddua niteliğindeki "*Tarağın ve aynanın bin parça olduğunu göreyim; çünkü, biri sevgilinin saçları ile oynar, diğeri ise onu kucaklar*" dediği,

*Göreyin şâne-yile âyîne bin pâre olsun kim
Biri zülfi ile oynar biri anı kocar karşı^{66/66}*

şeklindeki beytinde; Helâkî'nin "*Bilmiyorum tarak saçlarına ne vermiştir de alamaz ki, ikide bir saçlarını parmağına dolar çeker*" diye nesre çevirebileceğimiz,

---

64

65

66

*Bilmezem şâne ne virmişdür alıma zülfüne
İkide bir barmağına tolayıp çeker^{67/67}*

beytinde ve Fasîh Ahmed Dede'nin "*Ey Fasîh, tarak sevgilinin uzun saçlarıyla tanışalı, biz ayrılığın yarası ile parça parça olmuşuz*" dediği,

*Biz çâk çâk-i zahm-ı firâkuz Fasîhiyâ
Gîsû-yı yâr ile olalı şâne âşina^{68/68}*

beytinde karşımıza çıkmıştır (Ayrıca bkz. Tarak-Rüzgâr maddesi.).

21. Tarak-Rüzgâr (bâd, nesîm-i subh, sabâ, bâd-ı şimal, bâd-ı âh, bâd-ı seherî, bâd-ı sabâ, bâd-ı müşk-âmîz, bâd-ı âh)

Rüzgâr, dîvan şiirinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Değişik özellikleriyle daima karşımızdadır. Konumuzla ilgili olarak, değişik ad ve terkiplerle karşımıza çıkan rüzgârın tarakla olan ilgisi, sevgilinin saçlarıyla olan beraberliğine dayanır: Sevgilinin güzel kokulu saçlarını dağıtıp bu kokunun etrafa yayılmasını sağlayan, sert eserek sevgilinin saçlarını karıştırarak, sevgilinin saçlarında bulunan âşıkın canına ve gönülen acı çektiren hep rüzgârdır.

Ilık ve sâkin esen bir rüzgâr olan ve beyitlerde "bâd, sabâ, bâd-ı sabâ, nesîm-i subh, bâd-ı seherî, bâd-ı müşk-âmîz" gibi adlarla karşımıza çıkan sabah rüzgârı, sevgilinin saçlarını okşar gibi tarayarak güzel kokusunun etrafa yayılmasına vesîle olan bir tarak olarak hayâl edilirken, "nefesini müşk-ter eylemek", "can dimâğını ter kılmak", "âlemin dimâğını bûy ile doldurmak", "anber yağdırmak", "bûy getirmek" ve "bûy-ı can getirmek" gibi ifadeler beyitlerde yer alır.

Muhibbî'nin "(Ey sevgili), sabah rüzgârının saçına tarak vurmasından mutluyum; çünkü, can lezzetini tazeleyip o taze kokuyu bana getirir." dediği,

*Şâdmanam kim sabâ urdukça şâne zülfüne
Cân dimâğın ter kılup irişür ol ter-bû bana^{69/69}*

67

68

69

şeklindeki beytini, yine **Muhibbî**'nin, "*(Ey) Muhibbî! âlemin dimâğı yine koku ile dolmuştur; öyle sanyorum ki, yine sabah rüzgârından saçına tarak olmuştur.*" dediği,

*Dimağı âlemün pürdür Muhibbî yine bûy ile
Meger benzer ki zülfine sabâdan şâne olmuştur^{70|70|}*

beytini; **Cem Sultan**'ın "*Yoksa sabah rüzgârı saçlarına tarak mı vurdu ki, o taraktan burnuma can kokusu gelir.*" dediği,

*Zülfüne yoksa şâne mi urdu nesîm-i subh
Kim bûy-ı cân meşâmuma ol şânedden gelür^{71|71|}[1]*

şeklindeki beytini; **Şeyhî**